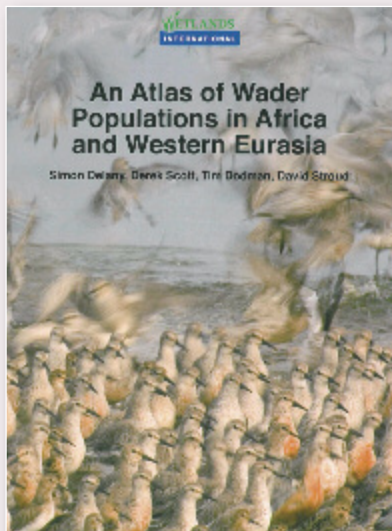

An Atlas of Wader Populations in Africa and Western Eurasia

S. Delany, D. Scott, T. Dodman en D. Stroud (red.) 2009. *Wetlands International, Wageningen. ISBN 78-90-5882-047-1. Harde kaft, 524 blz. Prijs € 55,-.*

Vanwege hun indrukwekkend lange trekvluchten, bijzondere broedsystemen en het voorkomen in soms spectaculair grote groepen behoren steltlopers tot de meest fascinerende van alle vogelgroepen. Iedereen die ooit in de Waddenzee of Zeeuwse delta een grote groep steltlopers heeft geteld zal zich wel eens hebben afgevraagd hoeveel procent van de populatie die indrukwekkende groep Bonte Strandlopers of Rosse Grutto's nu vormde. Of wanneer de beste tijd is om Temminck's Strandlopers te zien, waar ze overwinteren, waar in Europa er nog mooie broedpopulaties Kemphanen en Watersnippen zijn en hoe het die populaties vergaat. De antwoorden op deze en nog veel meer vragen kunnen nu worden opgezocht in dit nieuwe standaardwerk dat de biogeografie, verspreiding, trekwegen, aantallen en beschermingsstatus van steltlopers in Europa, West Azië en Afrika tot in detail beschrijft. De 90 behandelde soorten variëren van Bonte Strandloper en Kluut tot Dunbekwulp en Madagaskarvorkstaartplevier. De Gestreepte Strandloper ontbreekt helaas, vanwege het volgens de samenstellers

marginale voorkomen in het in de atlas behandelde gebied.

De atlas geeft een zo volledig mogelijk kennisoverzicht van steltloperpopulaties en de wetlands waar ze van afhankelijk zijn. Die kennis is hard nodig want meer dan de helft van de in dit boek behandelde steltloperpopulaties gaat in aantal achteruit. De atlas is duidelijk vanuit een beschermingsachtergrond geschreven en daarom komt de zogenoemde '1%-norm' regelmatig terug in de atlas. Een wetland wordt volgens de Conventie van Ramsar van internationaal belang beschouwd wanneer minstens 1% van een watervogelpopulatie er in een bepaalde tijd van het jaar voorkomt, en landen die de conventie hebben ondertekend hebben zich daarmee verplicht die bewuste gebieden te beschermen. Een appendix in het boek somt per land alle belangrijke gebieden op die voor bepaalde steltlopersoorten aan deze 1%-norm voldoen. Die tabel geeft echter meteen de beperkingen van de norm aan. Zo komt de provincie Gelderland er in voor omdat er in het najaar meer dan 1% van de Europese populatie Kieviten voorkomt. Het is echter moeilijk voorstelbaar dat heel Gelderland een beschermde status heeft of krijgt vanwege het eenmalig voorkomen van veel Kieviten.

De problemen en onduidelijkheden met betrekking tot de 1%-norm worden duidelijk besproken in het beknopte hoofdstuk over de gebruikte methoden. De samenstellers erkennen dat het onmogelijk is om precies aan te geven hoe groot een gebied mag zijn waarin 1% van een populatie voorkomt, maar stellen dat zo'n gebied in ieder geval een ecologische eenheid moet vormen. Dat lijkt mij voor de provincie Gelderland echter niet het geval. Het verbaasde mij daarnaast dat voor een gebied dat wel een ecologische eenheid genoemd kan worden, de Waddenzee, de 1%-criteria per land vermeld worden en voor Duitsland zelfs apart voor de deelstaten Sleeswijk-Holstein en Nedersaksen. Mogelijk heeft dit te maken met de verantwoordelijkheden voor bescherming die bij landen of deelstaten liggen. Voor de lezer

die wil weten hoeveel steltlopers er in bepaalde gebieden voorkomen is zo'n onderverdeling echter onhandig.

De atlas geeft per soort de verspreiding met details over broedgebieden, overwinteringsgebieden, belangrijke pleisterplaatsen (key sites) met aantallen en globale trekwegen overzichtelijk weer op paginagrote kaarten. Verspreiding en geografische variatie worden ook helder in de tekst behandeld. De voornaamste trekroutes worden beschreven aan de hand van al gepubliceerde analyses of ringterugmeldingen. Helaas is hierbij geen gebruik gemaakt van de ongetwijfeld vele nog ongepubliceerde ringmeldingen die beschikbaar zijn bij nationale ringcentrales en Euring. De paragrafen over habitat en de ecologie beschrijven onder andere de broedbiologie en interessante informatie over trekstrategieën. Bij het raadplegen van de *Wader Atlas* is het wel wat lastig dat een alfabetisch register ontbreekt. De paginanummers voor soortbeschrijvingen moeten in een op taxonomie geordende inhoudslijst worden opgezocht.

De indeling in ondersoorten is volgens de samenstellers gebaseerd op verscheidene literatuurbronnen, maar de tekst wekt de indruk dat er zwaar geleund wordt op *Geographical variation in waders* van Engelman en Roselaar (Kluwer Academic Publishers, 1998), die populaties indelen op grond van biometrie en verenklee, en soms ook op grond van elders gepubliceerde genetische informatie. Voor de Bontbekplevier bijvoorbeeld wordt kort gerept over de taxonomische onenigheid over de ondersoortstatus van *Charadrius hiaticula psammodyroma*. Het is jammer dat de argumentatie van degenen die *psammodyroma* niet als aparte ondersoort beschouwen niet is vermeld en hierover ook geen literatuurverwijzingen zijn opgenomen. In navolging van Engelman & Roselaar worden vervolgens de drie ondersoorten *hiaticula*, *psammodyroma* en *tundrae* behandeld. Voor de Rosse Grutto wordt iets uitgebreider beschreven welke onderzoekers welke ondersoorten erkennen, waarna de indeling van Engelman & Roselaar wordt gehanteerd. Van de vijf

door hen erkende ondersoorten komen er twee (*Limosa l. lapponica* en *L. l. taimyrensis*) in het door dit boek behandelde gebied voor. Het verbaasde mij in eerste instantie dat *taimyrensis* vervolgens wordt onderverdeeld in een deel dat in West- en Zuidwest-Afrika overwintert en een deel dat dat in Oost-Afrika, Zuidwest- en Zuid-Azië doet. De enige uitleg die hierover in de soorttekst wordt gegeven is dat *Waterbird Population Estimates (Wetlands International, 2006)* deze populaties ook apart beschrijft. Vreemd genoeg wordt in die publicatie echter uitgelegd dat biogeografische populaties alleen worden onderscheiden op grond van de biologie van de soort en dat de *flyway*-benadering alleen gebruikt wordt als precieze informatie ontbreekt.

In het begin van de atlas vond ik de algemene uitleg op grond van welke kennis over trekroutes indelingen in 'biogeografische populaties' zijn gemaakt. Vanuit beschermingsoogpunt zijn er goede redenen om de aantalontwikkelingen per *flyway* te volgen. Binnen een *flyway* bevinden zich de gebieden die bepaalde steltloperpopulaties op enig moment in het jaar gebruiken, en dat zijn vrijwel altijd schakels die cruciaal zijn voor het wereldwijde voorkomen van lange-afstandstrekende steltlopers. Maar verwarrend zijn deze indelingen soms wel. Zoals het voorbeeld van *L. l. taimyrensis* al aangaf kan een ondersoort gebruik maken van meerdere *flyways*. Andersom komt het ook voor dat meerdere ondersoorten dezelfde *flyway* gebruiken, zoals de drie ondersoorten van Bontbekplevier in de Oost-Atlantische *flyway*. Doordat de verschillende biogeografische populaties in het veld meestal niet te onderscheiden zijn levert dat problemen op met de 1%-norm. Ik vroeg me bijvoorbeeld af waarom de ook in Nederland voorkomende Steenlopers in twee *flyway*-populaties zijn ingedeeld op basis van hun broedgebied (Fennoscandinavië en Groenland vs. Noordoost Canada), terwijl de vogels uit de twee broedgebieden niet te onderscheiden zijn in de overwinteringsgebieden en er volgens de huidige kennis vrijwel volledig mengen.

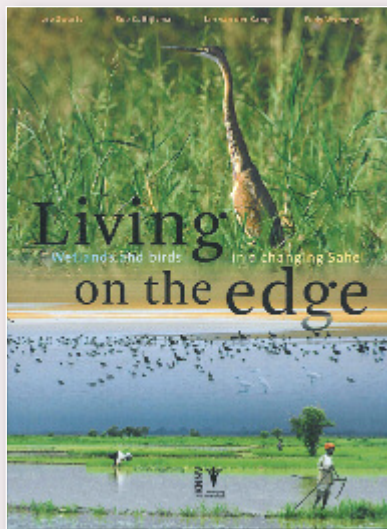
Zo viel me al bladerend door deze atlas boordevol informatie ook op hoe weinig we eigenlijk nog maar weten over steltloperpopulaties, ook van de algemene soorten. Bij veel aantaltrends staat "onbekend" of "waarschijnlijk afnemend" vermeld. Is dit gebrek aan kennis erg? Voor een adequate bescherming is het zeker wenselijk om over betere en betrouwbaardere gegevens te beschikken. De gebruiker van deze atlas die specifieke informatie wil opzoeken vindt er echter het complete overzicht van wat er bekend is. Het is een prachtige stimulans om vooral door te blijven gaan met (internationale) tellingen en specifiek (ring)onderzoek naar trekwegen, verspreiding en trends van steltlopers. Er valt nog een hoop te ontdekken.

Dit boek mag op geen enkele boekenplank van steltloperliefhebbers ontbreken. Deze atlas is een mijlpaal: een vollediger overzicht van verspreiding en trekwegen van steltlopers in westelijk Eurazië en Afrika bestaat niet. Het wachten is op een vergelijkbaar standaardwerk dat ook de rest van de wereld beslaat. – *Jeroen Reneerkens*

Living on the edge

Wetlands and Birds in a Changing Sahel

L. Zwarts, R.G. Bijlsma, J. van der Kamp, & E. Wymenga 2009. KNNV Uitgeverij, Zeist. ISBN: 978-90-5011-280-2. 352 blz., harde kaft. Prijs € 64,95.

Ben je geïnteresseerd in vogels, in vogeltrek, in trekvogels in West-Afrika, in West-Afrika, in regenval en vloedvlaktes, in klimaat, in klimaatverandering of in de ecologische effecten van ontwikkelingshulp op mensen en dieren, neem dan gerust een heel weekend voor dit magnifieke, 564 pagina's tellende boek. Laat je meeslepen door de uitgekende fotografie, de elegante kaarten en grafieken, de prachtige manier van vertellen, en alle onverwachte inzichten die laten zien hoe toen en nu en hier en daar steeds weer met elkaar samenhangen. Hoe het wel en wee van vogels, zelfs van trekvogels die je vanuit het huiskamerraam kunt zien, samenhangen met landschappelijke veranderingen in West-Afrika en in Europa gedurende de laatste 100 jaar.

Ook al bestaat 'kennis' in een bepaalde gedaante – opgeslagen in archieven, in de hoofden van specialisten of in oude en nog maar nauwelijks leesbare computerbestanden –, daarmee is die kennis nog niet toegankelijk, ten volste gebruikt of in context geplaatst. Als het gaat om ecologische kennis uit landen in opbouw, met een koloniaal verleden en een gebrekkige infrastructuur, die soms te kampen hebben met interne strubbelingen en onderling wantrouwen, dan is breed geïntegreerde en toegankelijke kennis al helemaal moeilijk te genereren. De makers van *Living on the Edge* brengen niet alleen een ongelooflijke massa aan oude en jonge klimatologische, hydrologische, ecologische, landbouweconomische, ornithologische en menselijk-demografische gegevens bijeen, ze zijn er ook nog in geslaagd om daar heel toegankelijke synthese van te maken. En of dat niet genoeg zou zijn, gebruiken ze al dit materiaal ook nog om de soms zeer dramatische aantalsveranderingen van een groot aantal Europese trekvogelsoorten te duiden. Dan blijkt bijvoorbeeld dat het verdwijnen van Gekraagde Roodstaarten samen hangt met ecologische veranderingen in de Sahel, het overgangsgebied tussen woestijn en savanne, maar dat het verdwijnen van onze Grutto's toch echt een Nederlands probleem is. Dat we niet meer kunnen ge-

nieten van Zomertortels ligt aan veranderingen in ons land, hoewel in dit geval ecologische veranderingen in de Sahel er ook best iets mee te maken kunnen hebben. Iedere trekvogelsoort z'n eigen verhaal, dat weer een ander onderdeel van de nauwe ecologische verbondenheid van Afrika en Europa belicht.

De breedte en diepte van het boek weerspiegelt uiteraard het team dat het gemaakt heeft. Ik ken de heren een beetje, en voor mij was het genieten om de 'gecijferdheid' en het ongebreidelde enthousiasme van Leo Swarts te herkennen, de eruditie, ornithologische diepgavendheid en literaire vermogens van Rob Bijlsma, de vasthoudendheid van veldwerken en het ingeleefde afrikagevoel van Jan van der Kamp, en de bevlogenheid en organisatorische vermogens van Eddy Wymenga. Als je een *Dutch dreamteam* zou willen samenstellen voor het maken van zo'n boek, dan zou dit vast de keuze zijn. Maar de kracht van het boek is natuurlijk dat ze met elkaar voor het volmaken van dit monnikenwerk hebben gekozen!

Living on the Edge begint met een beschrijving van deze edge, de Sahel, de overgang van Sahara naar West-Afrikaanse savanne, met daarin een aantal rivieren en overstromingsvlaktes. In het hoofdstuk *Rainfall* wordt een geheel nieuwe analyse van de historische ontwikkelingen van regenval over het hele West-Afrikaans gebied gepresenteerd, van Mauretanië tot Liberia in het westen en van Tsjaad tot Kameroen in het oosten. Er worden prachtige syntheses gegeven van de seizoensveranderingen in vegetatie en regenval: de stijle gradiënten van zuid naar noord. De grote saheldroogte van de jaren 1980 wordt hier met nieuwe gegevens en analyses onderbouwd. Voor veel trekvogels zijn niet alleen de zomerregens zelf belangrijk, maar ook de plaatsen waar de afvoerende rivieren buiten hun oevers treden (vooral de grote vloedvlakte van de Niger in Mali) of dood lopen (vooral het Tsjaadmeer). Echter, de grootte van de winterse vloedvlakten hangt al lang niet meer alleen samen met regenval, maar evenzeer met de bouw van dammen voor irrigatie en elec-

tricitewinning. Al die effecten worden nauwkeurig gekwantificeerd. Vegetatieveranderingen, vaak in beeld gebracht met satellietfoto's, en landgebruik, inclusief de aanwas van mensen en hun landbouwhuisdieren, passeren de revue. Ik was verbaasd om te zien dat grote droogte eind vorige eeuw eigenlijk maar kleine dipjes sloeg in de toename van de aantallen koeien, schapen en geiten. Ik was ook onthutst om te lezen hoeveel van de oorspronkelijke fauna al verdwenen is in wat nu nog de grote (en schijnbaar redelijk ongerepte) waterwildgebieden zijn. Geen kans op Olifanten of Leeuwen meer als je in Mali Grutto's of Kemphanen gaat zoeken.

Dan volgen er indringende portretten van de grote wetlands in de Sahel. Hoe verder je naar het oosten komt, eindigend in de Sudd moerassen van Soedan, hoe minder er door mensen aan de systemen is gesleuteld, hoe ecologisch rijker het er lijkt te worden, maar ook hoe minder we er van weten! De rijstvelden in de kuststrook van Senegal tot Sierra Leone zijn heel interessant omdat ze met ons eigen agrarisch cultuurland worden verbonden via typische cultuurlandvogels zoals Grutto's. Portretten van de grote ecosystemen, een bespreking van het algemene belang van de Sahel als overwinteringsgebied voor Euraziatische trekvogels, en een analyse van het voorkomen en ecologische belang van treksprinkhanen (een gasthoofdstuk door Wim Mullié) worden gevolgd door 27 portretten van trekvogelsoorten. Geïnteresseerd in de stand, trek en overwintering van Zomertalingen, Draaihalzen of Boerenzwaluwen, dit is je beste bron! De hoofdstukken zijn ook nog eens ongelooflijk up to date (wat onder andere blijkt uit de bijdrage van Chris Trierweiler en Ben Koks met het laatste nieuws over de gezenderde Grauwe Kiekendieven). Het boek sluit af met een analyse van wat de trek over de Sahara voor de trekvogels betekent, een hoofdstuk waar mogelijke effecten van saheldroogte op reproductie van Europese broedvogels tegen het licht wordt gehouden, en een afsluitende analyse van de manier waarop de ecologische

omstandigheden in de Sahel de Euraziatische vogelpopulaties beïnvloeden.

Volgens mij is dit het belangrijkste vogelkundige werk dat in deze decennia het licht ziet, en ik hoop dat het buiten de ornithologie ook één van de invloedrijkste zal blijken te zijn. – Theunis Piersma

The Little Owl

Conservation, ecology and behavior of *Athene noctua*.

Dries van Nieuwenhuysse, Jean-Claude Génot and David H. Johnson 2008. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-88678-9. 574 pagina's, harde kaft. Prijs € 52,-.

In 1991 verscheen in de serie *Die Neue Brehm-Bücherei 'Der Steinkauz'* door Schönn *et al.*, dat een overzicht geeft van het tot en met 1988 in West-Europa aan de Steenuil verrichte onderzoek. De laatste jaren is er veel aandacht voor de Steenuil en is er veel nieuwe informatie beschikbaar gekomen. Er werd dan ook uitgezien naar een nieuw handboek waarin veel van de beschikbare literatuur gebundeld zou worden. In 2008 verscheen *The Little Owl*: een kloek werk van 574 pagina's met een harde kaft. De inhoud bestaat uit 14 hoofdstukken met literatuurlijst en drie bijlagen: prooienlijst, een overzicht van steenuilliteratuur (1900 artikelen en

boeken!) en een trefwoordenoverzicht met verwijzingen.

Het eerste hoofdstuk beschrijft de opzet van het boek. Hoofdstuk 2 gaat in op de geschiedenis en de rol van de Steenuil in de cultuur, hoofdstuk 3 op taxonomie en genetica. Morfologie en lichaamskenmerken komen aan bod in hoofdstuk 4. Hierin valt op dat gegevens soms meerdere malen worden gepresenteerd (soms in twee tabellen) of compacter hadden kunnen worden weergegeven (bijvoorbeeld het gewichtsverloop in verschillende delen van Europa). In de paragraaf fysiologie en anatomie wordt een figuur uit Schönn gegeven, waarin het activiteitspatroon ten opzichte van het tijdstip van schemering illustreert bij welke lichtintensiteit de uil actief is. Het volgende hoofdstuk is uitgebreid en gaat in op verspreiding, populatieschattingen en trends. De beschikbare informatie wordt gepresenteerd en ook wordt aangegeven uit welke landen informatie ontbreekt. Bij de bespreking van Nederland worden als oorzaken voor de achteruitgang genoemd een lage reproductie en afname van de legselgrootte. Dit komt bij de broedbiologie niet meer terug. Hoofdstuk 6 is spannender: het habitat. Uitgebreid wordt ingegaan op het aanpassingsvermogen van de Steenuil en dit wordt geïllustreerd met zwart-wit kaartjes die nauwelijks te lezen zijn en foto's van slechte kwaliteit. Gelukkig, maar ook enigszins merkwaardig, is verderop in het boek een kleurkatern opgenomen met dezelfde foto's en kaartjes, ditmaal wel van goede kwaliteit. Leuk is het onderzoek naar gebiedsgebruik en vegetatiehoogte van Grzywaczewski in Polen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen aanwezigheid en beschikbaarheid van prooien. Zo kan hoog grasland veel muizen herbergen maar zijn deze voor de uilen niet beschikbaar. Het hoofdstuk eindigt met een analyse van het voorkomen van de Steenuil op landschapsschaal. Hierbij wordt het landschap geanalyseerd met gridcellen van 250 x 250 m of grotere oppervlakten. Zinvol voor analyse van grotere populaties maar niet voor de kleinschalige situatie: de Steenuil heeft juist veel

afwisseling nodig binnen de schaal van een gridcel.

Hoofdstuk 7 beschrijft het voedsel. Onder het kopje '*large prey*' wordt ook ingegaan op de dagelijkse voedselbehoefte. Het broedseizoen wordt besproken in hoofdstuk 8. Plaatjes van nestlocaties komen bekend voor: deels uit 'De Steenuil in Nederland' van Bloem *et al.* (2001) en uit *Der Steinkauz*, waarbij de schetsen van Génot minder zijn dan de originele figuren in Schönn. Uitgebreid wordt ingegaan op de groei van de jongen: de illustraties staan ook in 'Steenuilen' van Beersma *et al.* (2007).

Het daaropvolgende hoofdstuk gaat in op het gedrag, waarbij zwaar wordt geleund op het werk van Schönn *et al.* met aanvullingen uit recenter werk. Hoofdstuk 10 bespreekt de populatieregulering. Hier worden allerlei doodsoorzaken genoemd, voedselgebrek, sneeuw, parasieten, ro-denticiden, verontreinigingen, maar ook predatie en gebrek aan nestholten. Er wordt ingegaan op verspreiding van jongen en adulten, territoriumgrootte en home range. De leukste stukken gaan over dichtheidsafhankelijke effecten en metapopulaties. Vooral geïsoleerde kleine populaties lopen kans om uit te sterven, al is het habitat nog zo goed. Hoofdstuk 11 gaat in op verschillende componenten die relevant zijn voor de bescherming. De noodzaak van het verzamelen en vastleggen van informatie op een gestandaardiseerde manier wordt benadrukt. Ten slotte worden enkele typen nestkasten besproken.

Hoofdstuk 12 beschrijft prioriteiten voor verder onderzoek. Het onderzoek tot dusver is volgens de auteurs vooral beschrijvend geweest en gericht op de korte termijn. Toekomstig onderzoek moet zich volgens hen meer richten op grootschalige en langlopende (populatie)studies en gecontroleerde experimenten. In hoofdstuk 13 wordt dit uitgewerkt in een monitoringplan. In het gehele verspreidingsgebied zouden op een dertigtal plaatsen 50-100 steenuilparen gedurende langere tijd gevolgd moeten worden. Dit levert inzicht in trends van populaties en veranderingen in habitats. Voor Nederland worden

de Achterhoek en de Betuwe als geschikte gebieden genoemd. Dit zijn echter kerngebieden voor de Steenuil; grotere veranderingen zullen veel eerder elders in Nederland optreden. De auteurs geven een overzicht van inventarisatietechnieken en doen een voorstel voor een standaardmethode. Een analyse van de effectiviteit van de verschillende methoden ontbreekt echter. Vervolgens wordt ingegaan op modellen die gebiedsgebruik en ontwikkelingen kunnen beschrijven en analyseren. Ook wordt de opbouw van een zeer uitgebreide database beschreven. Onwillekeurig bekruipt je het gevoel dat de database en de modellen belangrijker zijn dan de Steenuil. In het laatste hoofdstuk worden het internationale netwerk van steenuilonderzoekers en de ontwikkelingen bij vrijwilligersgroepen in een aantal landen beschreven.

Terugblikkend op het boek blijf ik met een tweeslachtig gevoel zitten. Er staat ontzettend veel informatie in en het ontsluit goed de huidige steenuilenliteratuur. Kortom, een imponerende berg werk is verzet. Ik mis echter de liefde en gedrevenheid van de steenuilonderzoeker die bijvoorbeeld wel blijkt uit 'Steenuilen'. Uitgebreid worden ontwikkelingen en methoden beschreven, maar de synthese die de zaak naar een hoger plan kan brengen ontbreekt soms. Het boek is een naslagwerk voor de professionele onderzoeker en minder voor de beginnende of de gevorderde vrijwilliger. Dit blijkt ook uit het voorgestelde monitoringplan en de beschrijvingen van modellenwerk en databases. Hier zal STONE een coördinerende rol moeten spelen.

Nog enkele slotopmerkingen: de foto's zijn veelal matig, worden deels herhaald in het kleurkatern en vormen geen goede ondersteuning van de tekst. Ook de tekeningen zijn niet altijd illustratief, en die in *Der Steinkauz* zijn mooier. Ik zal het boek regelmatig uit de kast pakken om even iets na te zoeken, daarvoor is het zeer geschikt. Het is alleen jammer dat het onvoldoende directe handvatten biedt voor de 'gewone' steenuilliefhebber. – *Theo Boudewijn*